

dan seçmeler şeklinde müstakil çalışmalar kaleme almıştır. 2. *el-Ḥamāse**. Cāhiliye devrinden kendi zamanına kadar 600 şairin şiirlerinden seçerek derlediği bir antolojidir. 1454 parça şiiri 174 babda toplamıştır. Eser R. Geyer ve D. S. Margoliouth tarafından tıpkıbasım halinde Leiden'de (1909), Louis Cheikh tarafından Beyrut'ta (1910), Kemal Mustafa tarafından da Kahire'de (1929) yayımlanmıştır. 3. *Me'āni's-şî'r* (*Me'āni's-şu'arā*). Bu eserin VII. (XIII.) yüzyılda Halep kütüphanelerinden birinde bulunduğu anlaşılmakta, ancak günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir (Sezgin, II, 59).

BİBLİYOGRAFYA:

Dīwānū'l-Buhtūrī (nşr. Hasan Kâmil es-Sîrafi), Kahire 1963-78, I-V; Mes'ûdî, *Mürûc'ü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 69-74; Hasan b. Bisr el-Âmidî, *el-Muwāzene* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), [baskı yeri ve yılı yok]; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 190; Hatib, *Tārīhu Bağdād*, XIII, 476-481; Yâkût, *Mu'cemül-üdeba*, V, 200; XIX, 248-258; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 21-23, 26, 28; İbnü'l-İmâd, *Sezerât*, II, 177; Serkîs, *Mu'cem*, I, 529-531; Brockelmann, *GAL*, I, 80, 126; *Suppl.*, I, 41, 125-127; *GAL* (Ar.), II, 48-51; Necîb M. el-Behîtî, *Tārīhu şî'r'l-'Arabî hattâ âhiri'l-karnî's-şâlişî'l-hicrî*, Kahire 1950, s. 503-510; Sezgin, *GAS*, II, 59, 560-564; Ebû İshak İbrâhim el-Kayrevânî, *Zehrû'l-adâb*, Kahire 1389/1969, II, 701; Nihad M. Çetin, *Es-ki Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 35-36, 84, 88, 91; Şevki Dayf, *Tārīhu'l-edeb*, IV, 270-296; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 178-181; Ahmed Ahmed Bedevî, *el-Buhtūrî*, Kahire 1980; Ömer Ferrûh, *Tārīhu'l-edeb*, II, 357-369; C. Zeydan, *Adâb*, II, 185-186; Abdullah Şarîf, *Tārīhu's-sekâfe ve'l-edeb fi'l-meşrûk ve'l-mağrib*, Cezayir 1983, s. 251-256; M. Rıdvân ed-Dâye, *A'lâmü'l-edebî'l-'Abâsî*, Beyrut 1407/1987, s. 56; S. Achta, "L'Enfance et la Jeunesse du poète Buhturî (206-226/821-840)", *Arabica*, I, Leiden 1954, s. 166-186; D. S. Margoliouth, "Buhturî", *IA*, II, 775-777; a.m.f., "el-Buhtūrî", *DMİ*, III, 365-368; Ch. Pellat, "al-Buhturî", *EI*² (İng.), I, 1289-1290; a.m.f., "el-Buhtūrî", *İDMİ*, IV, 48-52.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

BUHUR

(بخور)

Ateşe atılmak veya özel bir kap içinde yakılmak suretiyle güzel kokulu dumanından faydalanılan madde, tütsü.

Aslı Arapça *bahûr* olan buhur, koku veya kokulu buhar (duman) çıkarıcı maddelere verilen addır. Bu tür maddelere başka dillerde de "tutmek, duman ve koku çıkarmak" köklerinden türeyen isim-

ler verildiği görülmektedir: İbrânice *ketōreth* (*ketûrâ*; Arapça'da *takattur* tütsülemek); Sanskritçe *dhūma*; Grekçe *thyos*, *thymia*; Latince *tūs*, *tūris* gibi.

Tarihte bilinen ilk medeniyetlerden itibaren hemen bütün çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde, dinî ve sihrî törenler sırasında ateşe güzel kokulu madde atmak veya mayı serpmek, yerine getirilmesi gereken önemli şartlardan biri sayılmıştır. Ele geçen arkeolojik buluntu ve yazılı belgelerden Çin, Hint, İran, Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Yunan, Roma, Aztek ve İnka gibi eski medeniyetlerin hepsinde tütsü yakmanın mânevî temizlenme ve tanrılara yaklaşma aracı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Genelde birleşen çeşitli inançlara göre güzel kokulu dumanlar tanrıları hoşnut etmekte, eğer kırgınsalar öfkelerini yatıştırmakta, yapılan duaların göğe yükselip tanrılara ulaşmasına ve kabulüne vesile olmaktadır. Aynı zamanda da meleklerle iyi ruhları tütsü çevresine toplarken güzel şeylerden hoşlanmayan şeytanlarla kötü ruhları da kaçırmaktadır. Dolayısıyla tütsülenen yer ve kişiler kötülüklerden uzak tutulup iyiliklere yaklaştırılmış, böylece mânen temizlenmiş sayılmaktadır. Aslında, gerçekleştirildiğine inanılan bu olayların, mistik atmosfer içinde baygın kokuların insanlara verdiği rahavet ile müsbet duygulardan ve ayrıca baharat dumanlarının baş ağrısı gibi bazı fizyolojik rahatsızlıklara iyi gelip zararlı böcek ve haşeratı kaçırmassından ibaret olduğu şüphesizdir.

Dinî törenlerde ateşe buhur atma geleneğinin başlangıcı, tanrılara sunulan içki ve kurbanların yakılması sırasında bu takdimelerin dünyevî kirlerden, günahlardan temizlenmesi için ateşe tütsü maddeleri serpilmesi olayından kaynaklanmaktadır. Tek tanrılı bir din olmakla beraber şekli ibadetler ve dinî törenler açısından çok tanrılı dönemlerin izlerini taşıyan Müsevîlik'te buhur yakma kabına verilen adın aynı zamanda "mezbah" (kurban kesilen sunak) anlamında da kullanılması (meselâ bk. Çıkış, 30/27 "buhur mezbahı"; İşaya, 6/6 "mezbahın kor ateşi"), bu eski âdetin kalıntısıdır. Semavî dinler içinde buhur yakmaya en fazla önem veren din eski Müsevîlik'tir. Çünkü buhurun nasıl hazırlanacağı (Çıkış, 30/34-38) ve ne zamanlar yakılacağı (Çıkış, 30/7-8) bizzat Rab tarafından bildirilmiştir; ayrıca buhur sunağının ne şekilde yapılacağı da en ince

ayrıntılarına kadar yine Rab tarafından tarif edilmiş (Çıkış, 30/1-6) ve Tevrat'ın pek çok yerinde bu emirler çeşitli şekillerde tekrarlanmıştır. Müsevîlik'te, çok tanrılı dinlerde olduğu gibi, buhur dumanlarının Tanrı'nın öfkelerini yatıştırdığına inanıldığı da yine Tevrat'tan anlaşılmaktadır (Sayılar, 16/44 vd.).

Hristiyanlık'ta buhur duaların Tanrı'ya yükselmesinin sembolü kabul edilmekte ve bu sebeple dinî törenlerde asma buhurdanlar görevli çocuklar tarafından sallanmak suretiyle dumanı kilişeye yayılmaktadır. Buhur dumanının Tanrı'ya yükselen duaları sembolize etmesi Yeni Ahid'den kaynaklandığı halde (Vahiy, 8/4 "Ve Tanrı'nın önünde meleğin elinden, mukaddeslerin duaları ile buhurların dumanı çıktı"), kilise kayıtlarında IV. yüzyıldan önce dua sırasında buhur yakıldığına dair bir işaret bulunmamaktadır. Bu hususta IV-VIII. yüzyıllar arasında bazı kayıtlara rastlanmakta ise de buhur yakmanın gelenek halini ancak IX. yüzyılda aldığı ve bu tarihten itibaren Yunan ve Latin kiliselerinin her ikisinde de buhur kullanımının yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Bunun sebebi, hemen tamamı Hindistan ve Arabistan menseli olan buhur maddelerinin daha önce hristiyan ülkelerinde kolaylıkla bulunamayışına bağlanabilir. Nitekim buhurun Batı kiliselerinde Doğu kiliselerine nisbetle daima daha kısıtlı kullanıldığı bilinmektedir. Bugün Katolik ve Ortodokslar'a ait önemli âyinlerin tamamında buhur kullanılmaktadır. Çeşitli Protestan kiliselerinin Reformlar'ın hemen başlarında (XVI. yüzyıl) terkettikleri buhur geleneği, XIX. yüzyılın ortalarında Tractarian (Oxford) hareketinin etkisiyle Anglikan Kilisesi'nde tekrar benimsenmiş, fakat yine de diğerlerine göre sınırlı tutulmuştur.

Müslümanlık'ta ibadetlerle ilgili bir buhur yakma geleneği yoktur. Ancak güzel kokuyu çok seven, devamlı surette kokulu yağ kullanarak bunu ashabına da tavsiye eden ve hatta kızı Zeyneb'in vefatında naaşının birkaç defa sidr ile yıkanıp sonuncu suyuna kâfur katılmasını isteyen Hz. Peygamber'in (Buhârî, "Cenâ'iz", 8, 9, 13) ibadet maksadıyla değil fakat güzel kokmaları için mescidlerde buhur yakılmasını emrettiği bilinmektedir (Kettânî, s. 87). Ayrıca Hz. Ömer'in minbere oturduğu zaman âzatlısı Abdullah el-Mücmir'in buhur yaktığı ve bu sebeple el-Mücmir (buhurdan yakıcı) la-

kabını taşıdığı rivayet edilmektedir (bk. a.y.). Coğrafyacı İbn Rüste ise (X. yüzyıl) Hz. Ömer'in Medine'deki mescide, üzeri insan figürleriyle süslü Suriye işi bir gümüş buhurdan hediye ettiğini bildirmekte (el-A'laḳu'n-nefise, s. 66) ve bu bilgiler İslâm'ın ilk yıllarında mescidlerde buhur yakmanın bir gelenek haline geldiğini göstermektedir. Ancak buhurun Hz. Ömer'in minbere oturduğu sırada yakılmasından anlaşıldığına göre bu gelenek yalnız cuma ve bayram namazlarına inhisar etmiş olmalıdır. Nitekim yine İbn Rüste, kendi yaşadığı devirde buhurun daha çok saraylarla konaklarda halife ve beyler tarafından kullanıldığını, bazan da cami ve mescidlerde yakıldığını söylemektedir (bk. a.y.). XII. yüzyıl seyyahlarından İbn Cübeyr, ramazan ayında Mekke'de kıldığı bir namazdan bahsederken camide bol miktarda buhur yakıldığını açıklamakta (er-Rihle, s. 129), XIII. yüzyılda ise Mevlânâ duayı buhur dumanına benzetmektedir (Meşnevi, VI, beyit nr. 4216-4217). Nâdir bulunduğu için pahalı bir madde olan buhurun zamanla camilerde cuma, bayram ve teravih namazları sırasında da yakılmasından vaz geçilmesine karşılık yine İslâm'ın ilk asırlarından itibaren özel olarak kullanılmasına devam edilmiştir. Mese-lâ Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795), yalnız hadis dersi verirken Hz. Peygamber'e bir saygı nişanesi olmak üzere boy abdesti alarak en temiz elbiselerini giyip güzel kokular süründüğü ve odasında buhur yakırdığı (Kâdî İyâz, I, 154), Abbâsî Halifesi Me'mûn'un (813-833) her salı günü sarayına topladığı âlimlerin, huzura alınmalarından önce yemek yedirilerek buhurdan yakılmış odalarda tütsülendirildikleri (Mes'ûdî, IV, 19) bilinmektedir. Bugün de mevlid, tasavvuf müziği icrası ve sünnet töreni gibi dinî veya kökeni dinlen kaynaklanan toplantılarda bu gelenek devam ettirilmekte ve Kahire gibi geleneklerine bağlı İslâm şehirlerinin eski çarşılarında, elde dolaştırılan buhurdanlar ücret karşılığı dükkânlara sokularak havaları tütsülendirilmektedir. Milâttan önce XI. yüzyıldan beri, altın kadar kıymetli buhur sayesinde zengin olduğu bilinen ve halen dış gelirlerinin % 10'unu buhur ihracatından elde eden dünyanın bir numaralı buhur üreticisi Yemen'de ise buhur kullanımı günlük hayatın içine girmiş olup topluca oturan hemen her yerde buhur yakılmakta ve özellikle mübarek günlerde, buhur dumanına tutulmuş çömleklere konularak kokulandırılmış sular içilmektedir.

Bazılarının adları Eski Mısır, Mezopotamya, İbrânî ve Hint kaynaklarında da tesbit edilen başlıca tütsü maddeleri öd ağacı, sandal ağacı, ladin, günnük, şeker kamışı, tarçın, Çin tarçını, reçine, balzam ve kurutulmuş limon kabuğu gibi maddelerle bazı böcek cinsleri ve koku topraktır. Bunlar çubuk, talaş, toz ve kabuk şeklinde yakılabilirdikleri gibi bazıları belirli oranlarda bir araya getirilerek özel bir karışım halinde de kullanılmaktadır. Tevrat'ta Rab tarafından hazırlanışı tarif edilen ve din dışı amaçlarla kullanılması haram kılınan buhur böyle bir özel karışımdır (Çıkış, 30/34-38).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Cenâ'iz", 8, 9, 13; İbn Rüste, el-A'laḳu'n-nefise (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967, s. 66; Mes'ûdî, Mürâcû'z-zeheb, IV, 19; Kâdî İyâz, Tertibü'l-medârik (nşr. Ahmed Bekir Mahmûd), Beyrut 1387/1967, I, 154; İbn Cübeyr, er-Rihle, Beyrut 1400/1980, s. 129; İbn Dakikü'l-İd, el-İktirâh, Beyrut 1406/1986, s. 36; G. C. F. Edward, A History of the Use of Incense in Divine Worship, London 1909; Abdülhay el-Kettânî, et-Terâtîbü'l-idâriyye (Özel), s. 87, 169-170; "Buhur", TA, VIII, 358-360; "Buhur", SA, I, 298; H. F. Beck, "Incense", IDB, II, 697-698; N. H. Snait, "Incense", DB, s. 416; J. D. Douglas, "Incense", NBD, s. 561; E. O. James, "Incense", EBr, XII, 13; I. A. MacCulloh, "Incense", ERE, VII, 201-205; Habibeh Rahim, "Incense", ER, VII, 161-163.

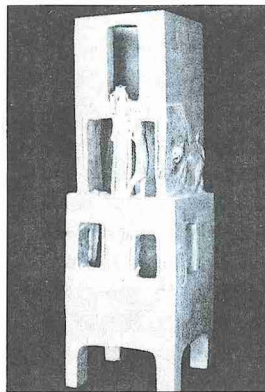
SARGON ERDEM

BUHURDAN

(بخوردان)

İçinde tütsü yakılan
özel kap.

Aslı bahûrdân olan buhurdan Arapça'da, yakılınca güzel kokulu duman çıkaran öd ağacı ve amber gibi tütsü maddelerine verilen bahûr isminden Farsça -dân "-lık" ekiyle yapılmış "tütsülük" anlamında Osmanlıca bir kelimedir. Türk toplumunda, Araplar'ın buhurdana ver-

Pişmiş toprak buhurdan (m.ö. 1200-1000)

Asma buhurdan (Bizans devri)

dikleri aynı anlamdaki mibhare ve miktare isimleri tutulmamış, ikinci bir isim olarak micmer veya micmere (ateşlik) benimsenmiştir.

Buhurdanın tarihi buhur yakma geleneği kadar eski değildir. Buhurun, yakılan kurbanların mânevî temizliği için onlarla birlikte ateşe atılması şeklinde başlayan ilk kullanım tarzı önceleri özel bir kap yapılmasını gerektirmemiştir. Mevcut buluntular buhurdanın, milâttan önce IV. binyıl içinde buhurun Mezopotamya'da başlı başına bir takdime olarak tanrılara sunulmaya başlaması ile birlikte ortaya çıktığını göstermektedir. Buhurdan buhurun kullanılış şekline paralel biçimde iki ayrı model üzerine gelişmiştir. Daha eski olan birinci tip, yanlarında kapı ve pencereleri, genellikle tepesinde bacası bulunan pişmiş topraktan yapılmış 70-80 cm. yüksekliğinde küçük birer kulübe ve daha çok da kule şeklindedir. Kullanma tarzı açısından odun sobasına benzeyen bu tip buhurdanlarda alttan ateşlenmek suretiyle içine doldurulan öd ağacı gibi bitkisel buhurun doğrudan kendisi yakılmaktadır. Avrupa buhurdanlarının da çeşitli merhaleler geçirdikten sonra XIII. yüzyılda yine 5000 yıl önceki ilk örnekler gibi pencereci bina ve kule şeklinde yapılmaya başlaması (TA, VIII, 360) dikkat çekicidir. Milâttan önce II. binyılda ortaya çıktığı görülen ikinci tip ise mangal şeklindedir ve toz halindeki buhur, yanmakta olan ateşin üzerine serpilerek suretiyle kullanılmaktadır. Bu iki tip buhurdan arasındaki önemli fark, birincisinin bir köşede için için yanmasına karşılık diğerinin rahip veya büyücü tarafından tören sırasında aktif olarak kullanılmasıdır. Buhur sunağı denilen ikinci tip buhurdanlar genellikle taştan, dört köşe ve dört ayaklı veya masif şekillerde yapılmışlardır. Buhur sunaklarında buhu-